

Folkloristik:

Prof. Dr.
Dursun Yıldırım
Armađanı

Pars Yılı
ANKARA 1998

İLK KÖY ROMANIMIZ TÜRKMEN KIZI (MI?)

Yard. Doç. Dr. M. Kayahan ÖZGÜL*

“Köy romanı” kavramıyla tanışmamız 1930’lu yılların sonundadır. Daha önceleri, taşraya açılan eserler için kullanılan “Anadolu romanı”, “millî roman” gibi adlandırmaların yanına bu tarihten sonra usul usul “köy romanı” tâbiri de yanaştı ve nihayet hepsini kapsayacak bir genişlik kazanıp diğerlerini de unutturdu. Ne var ki, “köy romanı” tercihi, beraberinde hayli ciddi problemleri de getirir. Bu problemleri çözmeden ve sabit kriterler belirlemeden “ilk” köy romanımızın hangisi olduğunu tesbit etmek de hayli müşküldür.

1. İlk mesele formda çıkıyor. Eğer her kültür kendi yaratılışına uygun, kendi duyuş, düşünüş ve bunları ifade ediş tarzına imkân veren formlar oluşturuyor ise, bizde klâsik edebiyatın “roman”ı “mesnevî”dir. Manzum roman roman değildir, görüşü Batı’nın ve Batılı’nın ihtiyaçlarına cevap veren mensur romanı tanıyışımızdan sonradır. Mesnevîleri roman saymayı öğrendiğimizde, ilk köy romanımızı orada aramağa başlayacağız ve belki de ilk eser olarak Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Mihnet-i Keşân’ı karşımıza çıkıverecek.

Diğer taraftan, Batılı romanı; geleneğin halk hikâyesi ile, mesnevîsi ile, kıssası ile, “kitabî, mensur, realist İstanbul halk hikâyesi” ile, manâkıb-nâmesi, gazavat-nâmesi, vâkıâ-nâmesi ile örtüştürmeye çalışmak boşuna gayrettir. Geleneğin “hikâye” kavramı bütün fiktif formları içine alacak genişlikte olduğundan, “roman” da Osmanlı topraklarına adım attığında bir “hikâye” türevi olarak kabûl görür. Bâzen de tam tersine, “hikâye”ye “roman” dendiği vâki. Meselâ, Nâbizâde Nâzım’ın *Karabibik* (1891)’i basıldığında, baş tarafındaki “Karime” hitaplı kısa sözbaşını okuyanlar, ellerinde tuttıkları bu kırk sahifeli minik boy eserin bir “roman” olduğunu öğrenerek şaşakaldılar. *Karabibik*’i okumadan hüküm veren bazı araştırmacılarımız da bir yerlerden yarım yamalak öğrendikleri malûmata dayanarak ondan “roman” diye söz ederler. Oysa, Antalya Kaş’a bağlı Beymelek köyünde geçen bu figürü, olayı az; zamanı, mekânı dar eser, tipik bir klâsik vak’a

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

hikâyesidir. Nâzım Bey'den önce¹, Ahmed Midhat Bir *Gerçek Hikâye* (1876) adlı küçük boy altmış altı sahifelik bir uzun hikâyesini bastırılmış ve Karabibik gibi Akdeniz'de, fakat bir ada köyünde geçen, kurgusu basit bir aşk mecarasını anlatmıştı.

Bir Gerçek Hikâye ve Karabibik hakkında hüküm verecek olanların, onları ilk köy romanlarımız olarak değil, belki ilk köy hikâyelerimiz diye anması doğru olacak.

2. "Köy" kavramı yeteri kadar açık değildir. "Köy"den sadece bir mülkî-idarî adlandırmanın mı, yoksa bundan daha geniş bir çerçevenin mi anlaşılması gerektiği sorusu tartışılmaktadır. Köy, romanda bir insan tipinin, sosyal, kültürel ve ekonomik şartların olduğu bir bütünüdür. Dolayısıyla "tarım toplumu" şartlarının geçerli olduğu her yer köy romanı için benzer malzemeler verebilir. Söz konusu olan XIX. asrın Osmanlısı ise, İstanbul dışında kalan bir iki şanslı vilâyet hariç, "taşra"nın tamamının köy nitelikleri taşıdığı rahatlıkla düşünülebilir. 1930'lu yıllara kadar herhangi bir Anadolu şehrini, 1950'li yıllara kadar herhangi bir Anadolu kasabasını anlatan romanların da köy romanı sayılabileceğini iddia etmek mümkün. Yalnız günümüz için bu mânâda "köy romanı" köy'ün romanı demektir. "Kasaba romanı" diye bir kavramın doğmasından korka korka, kasabayı anlatan romanların da 1960 sonrasında belirginleştiğini hatırlatalım.

3. "Köy" kavramının bir fiktif figür olarak netleştirilmeye ihtiyacı var. Köylü köyünden çıktığında da köylü müdür, yoksa köylülüğünü köyünde mi bırakır? Büyük şehirlerde gecekondusunda tavuk besleyen, kapıcı dairesinde saksıya soğan eken, hattâ Almanya'da geçirdiği yirmi yılın sonunda bile şalvarını çıkarmayan köy insanımızı düşününce, bu sorunun cevabını vermek kolaylaşıyor. Köylülük köyde kazanılsa dahi, onu korumak için köye ihtiyaç yok. Bu sebeple, aslolan mekân ve coğrafyadan çok, insan ve gelenek içinde kemikleşen kişiliğidir. Köy romanı da -bütün romanlar gibi- bir mekân değil, o mekânı paylaşan insanların ilişkilerini anlatır. O insanlar ve insan ilişkileri köy dışında da aynen yaşanabiliyorsa, onların romanı da köy romanı olmalı. Köy romanı sadece toprak-ağa-rençber üçgeninde cereyan etmek zorunda değildir. Meselâ, şehirde köylüsüyle daha bir yakınlaşanların oluşturduğu "hem-şehrî" mahalleleri, gecekondu semtinde köyünü yaşamaya imkân verir. Böylece, "gecekondu romanı" da "köy romanı"nın çatısı altına girer. Toprak yoktur, fert toprakla uğraşmaz, ağanın yerini patron almıştır; ama, yine de tarım

¹ Karabibik'in basımı 1307'dedir; ama, dış kapağında 1308 tarihini taşımasından da anlaşılacağı gibi, kapağının takılıp piyasaya çıkarılışı ertesi yıla kalmıştır. Dolayısıyla Karabibik için bütün kaynaklarda kaydedilen 1890 tarihinin 1891 olarak tashihi doğru olur.

toplumundan gelmenin bütün şuuraltını aynen koruyan kahraman, şehirde bir toprak adamı şuur(suzluğu)u ile yaşar.

Köy romanı anlatıcısının kimliği ve bakış açısı meselesi çözümlenmelidir. Köy romanı, Köy Enstitüsü çıkışlı yazarlar yetişene kadar, İstanbul'un yetiştirdiği yazarların politik, egzotik ve etnografik ilgisi dahilindedir. Tanzimat sonrasının Dersaadet'indeki umumî hava yazarları da etkiler; taşrayı tanıma gayreti, üstün bilgisi ve zengin hayâlleriyile onu değiştirme emeli, gayreti, üstün bilgisi ve zengin hayâlleriyile onu değiştirme emeli, bir cins taşra aydınlanmacılığı hevesi eserlerine yansır.

Ahmed Midhat'ın Bir Gerçek Hikâye'si ile Nâbi-zâde Nâzım'ın Karabibik'i köyde, sadece köylüler arasında geçen ve ne kahraman, ne de anlatıcı olarak dışarıdan "şehirli" müdahalesine mâruz kalmayan iki köy hikâyesidir ki, bu özellikleri ile şimdilik iki istisnâdır.

Tanzimat sonrasının köy romanı olarak tanıtılan diğer eserleri, yazarlarının "köy ıslâh porogramları'nun pratiğe dökülmesinden ibarettir. Yazar, kendi yerine koyduğu idealist bir kahramanı düşkün bir köyün zavallı insanlarını aydınlatması için Anadolu'nun ücra bir köşesine misyoner olarak yollar. İşte Ahmet Midhat'ın Bahtiyarlık (1885) romanı².

Bahtiyarlık'ta, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'ni bitiren Şinasi'nin Bursa'nın Söğüt kasabasına bağlı Bozok köyüne giderek orada bahtiyarlığı buluşunu anlatır. Şinasi, köyde tarla alır, çiftlik kurar, sebze ve kümes hayvanı yetiştirir, meyve ağaçları diker, tarım araçlarını yenileştirir, kuluçka makinası yapar. Altı yılda büyük bir gelişme sağlar. Ahmed Midhat da Bahtiyarlık'tan altı yıl evvel, 1880'de, Beykoz Akbaba Köyü yakınlarındaki Balcıoğlu Çiftliği'ni satın almıştır³. Yazarın oğlu Dr. Kâmil Yazgıç, babasının çiftlikte yaptıklarını anlatıyor.

"Ahmet Mithat'ın ziraata dahi son derece merakı vardı. Beykoz'daki çiftliği bir nümune bahçesine benzerdi. Oradan en nadide meyva fidanları yetiştirir ve köylüye parasız dağıtırdı. Beykoz'un meşhur cevizi, kirazı, vişnesi Ahmet Mithat'ın yadigârıdır. Türkiye'ye en evvel sun'î kuluçka makinesi ve fennî arı kovanı getiren Ahmet Mithat'tı"⁴.

Görüldüğü gibi, Ahmet Midhat'ın altı yıl boyunca çiftliğinde yaptıkları, Şinasi'nin de kendi çiftliğinde altı yılda yaptıklarıdır. Yazar, bir örnek aydın ve çiftlik tanıtırken, kendi kişiliğinden ve yaptıklarının

² *Bahtiyarlık*la ilgili olarak bk. Orhan Okay, "Türk Romanına Köy Mevzuunun Girişinde Unutulan Bir İsim: Ahmet Midhat Efendi", *I. Millî Türkoloji Kongresi-Tebliğler* (İst., 1980, Kervan Y.)'inden naklen, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İst., 1990, Dergâh Yay., s. 110-115.

³ Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat*, İstanbul, 1964, s. 233.

⁴ Çapanoğlu, *a.g.e.*, s. 83.

dan bir envanter çıkarmaktadır.

Ahmet Midhat düşündüklerini önce kuvveden fiile geçirir, sonra da bunu okuruna rapor eder. Bu ampirik ve dinamik tavır, devrin diğer yazarlarında görülmez. Meselâ, Mîzancı Murad'ın Turfanda mı Yoksa Turfâ mı? (1890) romanının merkez figürü Mansur Bey'de yazarın kopyasıdır; o kadar ki, yazar bazı mektuplarına "Mansur" imzasını atacak kadar onunla bütünleşmiştir. Dr. Mansur Manisa'nın Veliler köyündeki çiftliğine yerleşir ve köylülerin sağlığı, eğitimi, refahı için çalışır. Mansur'un yaptıkları, Murad Bey'in yapamadıklarıdır; bir fikir adamının hiç kuvveden fiile geçiremedikleridir.

Sonraki yıllarda, köye giden "medeniyet misyoneri" kahramanlar hızla artacak, bunlara "misyonu" belirsiz "yaban"lar da eklenecek. Konumuz gereği, bu eserlerde, köy mekânına şehirden gelen beşkişiler işlenirken bir köy romanından söz edilebilir mi, sorusuna cevap aranmalıdır. Aslolanın köy değil, hangi mekânda bulunursa bulunsun, "köylü" özelliklerini muhafaza eden insan olduğunu bir kere daha hatırlatalım. O hâlde, merkez figürü bir şehirli olan eserleri "köy romanı" saymak zorlaşıyor. Hattâ, daha da ileri giderek yazarı şehir kültürüyle yetişmiş hiçbir köy romanının tamamen köy romanı sayılmaması gerektiği dahi söylenebilir.

Bu dört kriter belirginleştikten sonra "köy romanı" kavramının tarifi denenebilir. Belki de mensur roman formunda olan, "köy" kelimesiyle karşılaşılın karşılaşılmasın, tarım kültürünün yaşandığı bir yerleşim merkezindeki yerli ahâlinin veya hangi gelişmişlikteki bir yerleşim merkezinde yaşarsa yaşasın, tarım toplumu özelliklerini muhafaza etmeyi başarmış insanların başından geçen bir olayı anlatan, yazarı da o çevrenin ve alt kültürün bir ferdi olma özelliklerini taşıyan yahut sonradan kazanan romana "köy romanı" denmelidir.

Bu tarife göre, bizde hangi eser "köy romanı"dır ve hangi eser sadece "köye açılmış roman"dır, tesbit etmek kolaylaşıyor.

Rahatça şunu söyleyebiliriz ki, ilk romanlarımızda 1950'li yıllara kadar varlığından haberdar olduğumuz köy romanlarının hiçbiri gerçek ve ideal mânâda "köy romanı" değildir; kimisi köyden de bahseden, kimisi köylüden de bahseden, kimisi "köylük yer"ın problemlerinden bahseden "politik, egzotik ve etnografik merak ürünü" romanlardır⁵.

⁵ Türk edebiyatında köye dair merakların başlayışından bu yana kaleme alınmış eserlerin topluca değerlendirmesi için bk. Cahit Kavcar, "Türk Romanı ve Hikâyesinde Köye İlk Açılma", A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Nu.1-4, 1976'dan naklen, *Edebiyat ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara, 1982, s.34-42; Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Türk Romanı'nda Köy*, KB Yay., Ankara, 1988.

Varlığından haberdar olmadığımız için köy romanı listemize dahil edemediğimiz pek çok eserin daha bulunması muhtemel. Bunların kimisi basım tarihinin eskiliğinden, kimisi İstanbul dışında basıldığından, kimisi de dikkatimizi çekmediğinden meçhûlümüz. Çok uzak bir tarihte ve İstanbul haricinde neşredilmediği hâlde, şimdiye kadar gözümüze ilişmemiş bir eser, kriterlerimize tamamen uygun bir köy romanımız ve bugünkü bilgilerimize göre de ilk köy romanımız *Türkmen Kızı* (Âlem Matbaası, İstanbul, 1307/1889, 208 s.)'dir. Romanın yazarı Ömer Âli Bey de Ramazanoğulları sülalesindedir ve Çukurova'da düze inen Türkmenlerin asırlar boyu geçirdikleri serencamdan haberdardır.

Osmanlı Adana'yı aldıktan sonra, Ramazanoğulları'nı beylerbeyi olarak yine şehrin başında bırakmıştır. Ömer Âli'nin dedesi Ârif Paşa da Receb 1261 (Temmuz 1845)'de "mir-i mîran" rütbesiyle Adana Mutasarrıfı olur⁶. Paşa, "beylerbeyi" unvanıyla birlikte "Paşabey" diye anıldığından Ömer Âli de adını "Paşabey-zâde" olarak kullanır. Yazarımızın babası Ahmed Paşa ise, Tarsus Kaymakamı'dır.

Ömer Âli 1 Ramazan 1259 (25 Eylül 1843)'da Adana'da doğar. "Hususî muallimden Arabî ve Farişî ve coğrafya ve harita cebir ve hikmet ve tarih ve Rumca ve Ermenice okumuştur. Türkçe ve Rumca ve Ermenice kitabet ve Arapça tekellüm eder"⁷. 1279 (1826)'da Adana Meclis-i İdare-i Livâ Kitabeti, iki yıl sonra Meclis-i İdare-i Vilâyet Kitabeti, 1290 (1873)'da Mektubcu Kalemî Başmuşavirliği, beş ay sonra da aynı kalemîn mümevizliği. Zilka'de 1290 (Ocak 1874)'da memuriyetini terk ederek Trablusgarb'a gider ve 1291 Seferinde (Nisan 1874)'de Dîvan-ı Temyiz Başkitabeti'ne getirilir. Aynı yıl Zilhiccesinde (Ocak 1875) istifa edip Haleb'e gider. Muharrem 1292 (Şubat 1875)'de bir ay kadar Haleb'in Meclis-i İdare-i Vilâyet Kitabeti'nde bulunur. Sefer ayında Girid'dedir ve sâlise rütbesi alıp tekrar Haleb'e dönerek Vilâyet Mektubculuğu'na vekâlet eder. Sonra Adana'ya gelip Zilhicce 1293 (Ocak 1877)'te Meclis-i Temyiz Başkâtibi olursa da Rebûlâhîr 1294 (Nisan 1877)'te Meclis-i İdare'ye Başkatip tayin edilir. Sefer 1297 (Ocak 1880)'de azlonulur; ama, Şaban (Temmuz 1880) ayında Meclis-i İdare Kitabeti'ne iade edilir. Asaleti Babıâli tarafından tasdik olunmayınca Zilhicce (Kasım 1880)'de Adana Âşar Nezareti Başkitabeti'ne getirilir. Rebûlevvel 1298 (Şubat 1881)'de Dersim Vilayeti Mektubcusu olur. 1302 yılı 14 Şabanı'nında (29 Mayıs 1885) sâniye sınıf-ı sânişi rütbesi verilir. "Ârıza-i vücûdiyesinden dolayı mezûnen" İstanbul'a gelip de Dersim'e dönmeyince 1 Rebûlevvel 1303 (8 Aralık 1885)'te azledilir. 29 Rebûlevvel 1305 (815 Aralık 1887)'te

⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311, s. 274. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311, s. 274.

⁷ Başbakanlık Arşivi, *Sicill-i Ahvâl*, C.2, s. 434-435.

Diyarbakir Vilayeti Mektubcusu olur, hattâ 17 Cemaziyülâhir 1306 (18 Şubat 1889) günü rütbe-i sâniye sanıf-ı mütemayizini alırsa da 6 Muharrem 1307 (2 Eylül 1889)'de sağlığının bozulması yüzünden azlediril. 7 Cemaziyülâhir 1308 (18 Ocak 1891)'de Aydın Vilâyeti Mektubculuğuna getirilir⁸.

Ertesi yıl, 22 Şaban 1309 (22 Mart 1892)'da Haleb Vilayeti Mektubculuğuna bir yıl sonra, 3 Cemaziyülâhir 1310 (23 Aralık 1892)'da da Hicaz Vilâyeti Mektubculuğuna naklonulur. Tesellî için rütbe-i ûlâ sınıf-ı sâniye verilirse de Ömer Âli Hicaz'ın havasıyla uyuşamadığını belirten bir dilekçe ile Dahiliye Nezareti'ne başvurunca 18 Şevvâl 1311 (24 Nisan 1894)'de Sûriye Vilâyeti Mektubculuğuna naklonulur. Zilhicce (Haziran 1894) ayında irade-i saniyye ile tekrar Haleb Vilayeti Mektubcusu yapılır. 17 Sefer 1313 (9 Ağustos 1895)'te rütbesi ûlâ sınıf-ı evveline yükseltilecek Cidde Vâli Kaymakamlığı'na nakledilir⁹. 11 Zilhicce 1313 (24 Mayıs 1896)'te ikinci rütbeden mecidî nişan ihsan olunur. İzinli olarak İstanbul'da dört ay kalır ve "mâzeret-i vücud"dan geriye dönmeyince 14 Rebîulâhir 1314 (22 Eylül 1896)'te azledilir. Sonraki ay, 21 Cemaziyülevel 1314 (28 Ekim 1896)'te Karesi Mutasarrıflığı'na atanır¹⁰. 25 Ramazan (27 Şubat 1900)'de altın liyakat madalyası, 10 Şevvâl 1315 (4 Mart 1898)'te birinci rütbeden mecidî nişan, 11 Receb 1322 (21 Eylül 1904)'de de rütbe-i bâlâ ihsan olunur. Bu mükafatlardan da anlaşılacağı gibi, Karesi Mutasarrıflığı Ömer Âli'nin idareciliğinde başarılı olduğu, ayrıca en uzun müddet hizmet verdiği makamdır. Hâtıra Defteri'ne kaydettiğine göre (s. 7-8), Balıkesir'de dokuz yılda tam altmış bir kalem kalıcı inşaat tamamlamıştır. Bilhassa 17 Kânûn-ı sâni 1313 (29 Ocak 1898) günü başlayıp fasıllarla süren deprem, Balıkesir'deki toplam dörtbin haneden 3792'sini mahvettiğinden kasabann yeniden imarını

⁸ "Aydın Mektubcusu iken "İzzetlû Mektubcu Efendiye" tabiriyle gelen tezkere ikinci defa olunca zarf açılmaksızın aşağıdaki kıt'a üzerine yazılarak iade edilmişti"

Mevrûs iken bize beylik, neslen paşa-zâdelik
Dokundu nahvet-i dâvere zannum gitti şimdilik
Yapma beyler mi takındı âyâ bizim beyliği
Nereden geldi aceb bize şimdi bu efendilik.

(Hâtıra Defteri, s. 32) Yazarın Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'ndeki yazmalar arasında 739 numara ile kayıtlı bu hâtıratının faksimilesini göndererek çalışmanın oluşmasına katkıda bulunan Balıkesirli Cengiz Eratlay Beyefendi'ye müteşekkirim.

Yazar hâtıratını Balıkesir'de yaptırdığı Hâmidîye Kütüphanesi'ne 1 Kânûn sâni 1319'da bağışlamıştır.

⁹ 1 Ağustos 1311 (13 Ağustos 1895) tarihli bir kıt'ası (Hâtıra Defteri, s. 20), "Cidde'de inşa ettirdiği kasra yazılmıştır" başlığını taşır.

¹⁰ Karesi Sancağı Nisan 1304 (Mayıs 1888) sonlarında mutasarrıflığa dönüştürüldükten sonra atanan dördüncü mutasarrıf Ömer Âli Bey'dir. Hudavedigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmisi (30. defa, Bursa, 1321, s. 66, 276)'ne göre, yazarımız 28 Ekim'de değil, 31 Teşrin-i evvel 1312 (12 Kasım 1896)'de tayin olmuştur.

sağlayışı bugün bile unutulmamıştır¹¹. Hal böyle iken, Eşref'in "Karesi Mutasarrıfı Ömer Âli Bey'e" notunu da koyarak.

Saâdet'ten gerisin, izzetli'den berisin
Adana'dan bilirim, cenabetin birisin.

beytini söylemesi¹² bir husumet sonucu olsa gerek.

Ömer Âli, 7 Zilhicce 1322 (12 Şubat 1905)'de Tekfurdağı Sancağı'na mutasarrıf olur. Bingazi Sancağı Mutasarrıflığı'na Mersin Mutasarrıfı Cemâl Bey ile Ömer Âli'den biri düşünülürken irade ile 5 Muharrem 1325 (18 Şubat 1907)'te Ömer Âli tercih olunur¹³. Bir hafta sonra, 12 Muharrem'de de murassa nişan ihsan edilir. Bingazi'de rahatsızlanması üzerine, 10 Camiziyülevvel 1326 (10 Haziran 1908)'da azledilir ve 3 Zilka'de'de (27 Kasım) mazûliyet maaşı bağlanır. 2 Sefer 1327'de (23 Şubat 1909) azledilir. İstanbul'da, yarı münzevi geçen yıllarının ardından 5 Cemaziyülâhîr 1338'de (25 Şubat 1920) vefat eder¹⁴. Vasiyeti gereği, bütün "eşyâ-yı beytiyye"si ve bir çıkın içinde saklı, tamamı dokuzyüz lirayı bulan parası Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne verilmiştir. Durumdan haberdar edilen Sultan Vahîdeddin bu vesileyle tebliğ ettiği iradesinde,

"Hilâl-i Ahmer gibi maksadı ulvî bir cemiyete hizmet eden bir zâtın layık olduğu kadar mutantan sûrette defnini arzu ederim"

diyerek Fatih Camii hazîresine gömülmesine izin verir¹⁵. Hilâl-i Ahmer'in yaptırdığı ve bugüne kadar sağlam gelen mezartaşında, "Emvâlini Hilâl-i Ahmer'e teberru eden Kastamonu Vâli-i esbakı Adanalı Paşabey-zâde Ömer Âli Efendi" adı kayıtlı. Ömer Âli Bey, onca hassas davrandığı ve uğrunda bir de kıt'a söylediği "bey"liğini mezarda ebediyen kaybetmiş gibi.

Ömer Âli eser vermek ve neşretmek konusunda hayli ürkektir. Cemâl Bey (İstanbul, 1304/1887, Mihran Matbâası) adlı romanı, onun ya-

¹¹ Şehrin minnet borcunu ödemek Muharrem Eren'e düşer: Mutasarrıf Ömer Âli Bey, İstanbul 1993, Yıldızlar Matbaası, Bu çalışmaların aslı malzemesini Ömer Âli'nin Hâtrâ Defteri oluşturduğu için, onun sadece idareciliği ve romancılığı karanlıkta kalır. Bir şehrin "bâni-i sâni"si için hazırlanan monografide bundan fazlasına da gerek olmayabilir. Eseri bastıran Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı'nın bu borcunu ödemesindeki payı büyüktür.

¹² Alpay Kabacalı, *Çeşitli Yönleriyle Şâir Eşref*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1988, s. 317. Beytin mânâsı kadar vezni de bozuk.

¹³ Bingazi'ye mutasarrıf olunca mahalli Arap şâirlerinin düşürdükleri tarih kıt'aları da Hâtrâ Defteri (s. 63-64)'nde kayıtlıdır.

¹⁴ Mehmed Zeki Pâkalın, Ömer Âli Bey'in 20 Şubat 1921'de Adana'da öldüğünü yazarsa da (Sicill-i Osmanî Zeyli, TTK Ktbh., C. 4, s. 3349-3351) doğru değildir.

¹⁵ 27 Şubat 1920 tarihli Tasvir-i Efkâr'da muhtemel Ebuzziyâzâde Velid Bey'in kaleme aldığı yazıdan. Aynı yazıda, Ömer Âli'nin son yıllarda kaleme aldığı bir hâtrattan söz edilirse de şimdiye kadar bulunamamıştır.

yımlanan ilk eseridir. Romanın başında, “vatanımda (Adana) geçirdiğim yirmi seneden ziyade bir ömür içinde yirmi satırlık birşey yazmadığım hâlde...” dediğine bakılırsa, Ömer Âli'nin geç ve seyrek yazdığı söylenebilir. Buna rağmen, Cemâl Bey'den üç yıl sonra Türmen Kızı'nı yayımlar. Bu roman, adından da anlaşılacağı gibi, Türkmen aşiretleri ve obaları arasında geçmektedir.

Erciş Dağı'nın Bingöl Yaylası'ndaki Türkmen aşiretlerinden İlbeyli Aşireti'nin boybeyi Hamza Bey, altmışa ermiş yaşına bakmadan, Vayvaylı Obası'ndan Karakuşoğlu İbrahim'in ondört yaşındaki kızı Kumru'ya talip olur. Kumru ise, ağabeyi Yağlı Kurşun Ahmed'in arkadaşı Zehrâboğlu Ali'ye gönül vermiştir. Oba beyi Mazlûm Bey ile kardeşi Mahsud Bey bu sevdayı farkederek iki genci nişanlarlar. Hamza bey bunu öğrenince adamlarından Aç Sülü ve Kırımçoğlu Şişko'yu İbrahim'e göndererek fikrini değiştirmeye çalışır, netice alamayınca da Ali ve Ahmed'e pusu kurdurur. Bir anda oğlunu ve damadını kaybeden İbrahim Ağa, Kumru'yu da alarak Çukurova'ya kaçar. Şehirde zor günler geçirirler. Ağlamaktan Kumru'nun gözleri kör olur. Boybeyli Aşireti'nden Sarı Zeyneb adlı bir kadın, Ali ile Ahmed'in yaşadığı ve hâpishânedeki olduğu haberini getirince kızın gözleri açılır. Hâpishâneye vardıklarında, Ali ve Ahmed'in oraya yaralı getirildiklerini ve ikisinin de onbeş gün önce ölüp garipler mezarlığına gömüldüğünü öğrenirler. Kumru kabirleri bulmağa kararlıdır. Çamaşır yıkamak, ceviz kırmak gibi işlerde çalışarak, hattâ saçlarını satarak babasının ve kendisinin geçimini sağlarken, geceleri de kabirleri açarak sevgili ölülerini arar. Bir gece mezarlıkta rastladığı bir genç Kumru ile evlenmek isterse de reddedilir ve o anda genç kızı mezar soygunculuğu ile suçlar. Karakolda suçsuzluğu anlaşılırsa da gözleri yeniden görmez olur. Pazar yerinde tanıdığı bir kadın Kumru'ya ev ve iş bulur, bir hekim getirerek gözlerini tedavi ettirir. Öldü zannedilen Ahmet ile Ali'nin bulunması ve âilelerine kavuşması sağlanır. Vâli Mazlûm ve Mahsud Beyleri çağırarak ahâlisine âdil davranmayan Hamza Bey'in tevkifini emreder. Askerî fırka ile yola çıkan beyleri erkek kıyafetine giren Kumru da izler. Nehri geçerken sulara gömülen Kumru'yu Ali kurtarır. Yolda Vanyalı Obası'na tesadüf edilir. Halk, göç bahanesiyle Hamza Bey'i kandırıp buralara kadar getirmişse de şüphelenen bey ve adamları kaçırmıştır. Hamza Bey Zeytinbeli'ni aşacağı esnada ona yetişirler. Kumru ateş edip atını vurunca Hamza Bey yakalanır. Mazlûm Bey Hamza'ya Ali ve Ahmed'in eteklerin öptürdükten sonra vâli paşaya teslim eder. Fırkaya verilen bir ziyafette Ali ile Kumru evlendirilir. Ertesi gün göç çekilirken bir talimat ile İlbeyli'ye Mazlûm, Boybeyli'ye Mahsud, Vayvaylı'ya Ahmed ve Çarhpare Obası'na da Ali “bey” olarak tayin edilir.

Görüldüğü gibi Türkmen Kızı'nın çok basit bir olay örgüsü vardır.

Aynı basitlik anlatım ve anlatıcının kimliği için de söz konusudur. Daha romanın başındaki "Arz-ı Mahsus"ta yazar tavrını haber veriyor:

"Kariîn-i kirâmdan taleb-i affa mahal yoktur çünkü yazdığım şeylerde setr-i bâis olacak bir söz bulunmaz.

Bu hikâyemizde bir Türkmen kızının ahvâl-ı âşî kanesi mu-savver olduğuyçün sırf (millî)'dir.

Pekçok yerlerde Türkmenlerin lâfzını, tabirini kullandım. Bi-nâenaleyh açık ibareyle yazdım, yeri geldikçe bi'l-îcab âdâd-ı Türk-maniyânî da (ihtar) nâmı altında icmâlen bahs ü hikâye eyledim.

(Millî) hikâyelerimizin mütalâsını tenezzül buyrulursa pek de kelâl, melâl vermez zanneylerim" (s.3).

Bu kısa metinden anlaşılan nedir? Yazar, kaleminin çok da başarılı olmadığı farkındadır. Romanda "millî"lik hususunda oluşmuş dikkat-leri vardır ("Millî roman"ın hem "teelif roman", hem de "memleket ro-man"ı mânâlarını hatırlatalım). Yazar "Cenup'taki Türkmen Oymakları" hakkında teferruatlı dil, âdet ve etnografya bilgisine sahiptir; gerektiğinde folklorik bilgiye "ihtar" başlıklı ara notlar hâlinde vermiştir. İhtarlar da açıklanan mahallî âdet, âlet, deyim ve kavramlardan bazıları şunlardır:

"Derimevi" (s.10), "Oba" (s.11), "Alaycık" (s.23), "misafir kabûlü" (s.28-29), "kadın takıları" (s.40-41), "lâkaplar" (s.44-45), "«artık can yerini yadırgasadı» deyişi" (s.48), "kadasını almak", "ağıt yakmak" (s.61-62), "misafir etme" (s.70-77), "muharebe etmek" (s.84-89), "kiv", "deriye çekmek" (s.187-188), "sıvat", "yar", "dummak", "göç" (s.200-201)

Ayrıca, romanda geçen

"cib", "çarhacı", "çemrek", "fakı", "fayın", "gerü", "guşe", "halta", "havl", "ilga", "ispir", "kiv", "mašta", "önçük", "yuğa"

gibi ilginç mahallî kelimeler de Yaşar Kemal'e ve Yaşar Kemal Sözlüğü sahibi Ali Püsküllüoğlu'na duyurulur¹⁶.

Bu ihtarları ile Türkmen Kızı ciddi bir folklor malzemesi saklamakta. Ali Rıza Yalğın'ın 1930'lu yıllarda yoğunlaşan çalışmalarında kırk sene evvel, Türkmenler gibi tarihi hâlâ yazılamayan bir kaypak zeminde yöreyi ve göçleri, onları yakından tanıyan bir kalemin, tamamen otantik malzeme ile bezeli bir romanda işlemesi önemlidir. Bilhassa roman kahramanları ve mekânlarının tarihî gerçekler ile örtüştüğü noktalar, Türkmen tarihinin karanlık noktaları için de önemli ipuçları verir.

İlbeyli Türkmenleri Baraklar gibi Selçuklu oymaklarıyla beraber

¹⁶ Nâzım Bey de Karabikik'te kullandığı mahallî kelimeler için kitabın sonunda bir "lugatçe" eklediğini söyleyebilir; ama, eserde böyle bir bölüm yoktur.

Anadolu'ya geçmiş; Maraş civarında, Erciş Dağı ve Bingöl Yaylası'nda dolaşmışlar¹⁷; Osmanlı zamanında, Araplar önünde bir set oluşturmaları için, Rakka'da zorla iskân edilmişlerdir. Rakka Haleb Vilâyeti'nde, Fırat'ın doğu sahilinde, yeşillikler içinde bir kasabadır; ama, İlbeyliler orada Araplarla sık sık muharebe ederler ve nihayet, XVIII. asırda kaçıp Maraş'a gelirler. Devrin Sultanı III. Ahmed, 1138 Rebîulâhîrinin (Aralık 1725) ortalarında bir hükümle onları tekrar Rakka'ya yollar¹⁸. İsyanlar, firarlar, çatışmalar sürer ve İlbeyliler epeyce dağılırlar. Büyük bir kısım şimdiki Sûriye-Türkiye hududu üzerine yerleşirlerken¹⁹, daha küçük gruplar da Amasya, Sivas, Kemah, Bingöl civarında obalar hâlinde yaşamaya devam ederler. Kaynaklardan adına rastlanamasa da romanlarımızda geçen Vayvaylı ve Çarhpâre bu kuzeydeki obalardan olmalı²⁰. Nitekim, İlbeylilerin bilinen tarihi de romanda kendisini doğrular. İlbeyli Aşireti'nin hatırlanan en eski beyi Uzun Hamza²¹, romanda hikâyesiyle vardır. Avşar beyi "serkeşliğinden dolayı" Uzun Hamza'yı asacağı sırada Kumru'nun başası İbrahim Ağa'nın dedesi Kelebek Osman oniki atlısı ile gelip onu ipten kurtarmış, Hamza Bey yetmiş yaşına kadar ömür sürmüş, adına türküler söylenmiştir. Torunu Hasan Çavuş da dedesinin adıyla anılmak istediğinden, kendisine "Uzun Hamza" dedirtir ve romanda da hep bu isimle geçer. Türkmen Kızı'nda "düze iniş"te göç yolu²², Fırka-i İslâhiyye'nin faaliyetleri²³, cezalandırılan beyler hakkında tarihi aydınlatan veya destekleyen epeyi malûmat da vardır. Bu özellikleri Ömer Âli'ye ve Türkmen Kızı'na edebiyat tarihimizde, folklor araştırmamızda özel bir yer açmamızı gerektirecek kadar önemlidir.

Eserin, roman tekniği açısından üzerinde durulması gereken birkaç ilginç tarafı da vardır. Meselâ, romanın anlatıcısı çoğunlukla üçüncü bir şahıs olsa da zaman zaman bizzat yazarın konuştuğu farkediliyor:

17 Ahmet Refik (Altnay), *Anadolu Türk Aşiretleri*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 64.

18 Ahmet Refik (Altnay), *a.g.e.*, s. 167.

19 Ömer Özbaş, *Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar*, Cihan Matb., Gaziantep, 1958, s. 76.

20 Baraklarla çokça karıştıkları için, İlbeylilere has malzeme ve bilgi bulmak hayli zor. Bu zorluk edebiyatta da geçerli. Barak şairleri İlbeyli şairi sayıldığı için, Ömer Özbaş'ın *İlbeyli Türkmenleri Arasında*, Gaziantep, 1939 (dış kapakta 1940), CHP Basımevi, kitabındaki malzeme ortak.

21 Abdülkadir (İnan), "Gaziantep Vilâyetinde Elbeyliler", *Halk Bilgisi Haberleri*, Nu. 40, 15 Eylül 1934. Aynı bilgi Ali Rıza Yalçın'ın *Cenupta Türkmen Oymakları*'nda da vardır.

22 "Zeytinbeyli'nden aşip Kiraz'a oradan Tapan'a, üçüncü günü Ardıç Ovası'na, dördüncü günü de Ayvalı'ya, beşinci gün Çokak, altıncı Değirmen Deresi, yedinci gün de Çukurova'ya ineriz, artık düz oviden doğruca şehre göçer gideriz" (s. 95).

23 Ahmed Cevdet Paşa'nın evrakında (Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet, B. 31), Mârûzat'ında ve Tezâkir-i Cevdet'inde (27-34. tezkereler).

"(...) bakalım işin âkıbeti daha ne vahim neticeler hasıl edecekdir" (s.107)

"Kumru'nun bu defa da dûcâr olduğu elem ü ıztırâbın arz-ı mâhiyyet ü derecâtıyla kariîn-i kirâma bir melâl daha vermeyelim" (s. 136).

"Bunlara hâne veren kadın geldikçe Kumru (bibim), İbrahim Ağa da (bacım) diye hitap edip ismini sormadıklarıyçün biz de maatteessüf (kadın) deyip geçiyoruz! Egerci o şefkatli, merhametli, insaniyetli kadının ismini öğrenmiş olsaydılar, biz de hikâyemizde teberrüken nâmını yâd etmekle iftihar eder idik!" (s. 165-166).

"Başımızdan geçenleri birer birer hikâye edelim! Ama muhtasar olsun; zirâ kariîn-i kirâmı usandırdık, hikâyemizin ibtidâsında (kelâl, melâl vermez) demiştik, o sözde sebat edelim!" (s. 177).

Anlatıcının yazarlarla buluştuğu böyle cümleler, gelenekli şifahî anlatım tarzının, meddah ve halk hikâyecisinin tabîî söyleyişidir. Bu da romanın modern anlatım tekniği adına bir eksiği ve basitliği, fakat folklorik anlatım adına bir zenginliğidir. Nitekim, cereyan eden olayların bir kısmı da halk hikâyelerini hatırlatır. Kumru'nun saçını satması, kör olması, erkek kılığına bürünüşü gibi pekçok sahne okuyana tanıdık gelir.

Anlatıcının üçüncü bir şahıs olduğu fiktif eserlerin imkânlarından biri, kendi kendine konuşmaları ve zihinden geçenlerin de aktarılabilmesidir. Batı tahkiyesinde ve özellikle tiyatrosunun "monologue intérieur (iç konuşma)" esere derinlik sağlayan, durgun görünüşlü bir aktiflik kazandıran önemli bir unsurdur. Türkmen Kızı'nda bu cins "kalbî" konuşmalar hayli fazla ve değerlidir. Yine de kahramanların ruh hâllerini vermekten çok, eylemlerini açıklamakta kullanıldığı için, bu teknikle merkez figür Kumru'yu daha sığılıktan kurtarmak mümkün olmaz. Aslında yazarın inandırıcı olmak için özel bir gayreti de yoktur. Kumru'nun kişiliğini renklendirmeye ve zenginleştirmeye çalışmadığı gibi, eylemlerinin inandırıcılığını da pek gözetmez. Genç kızın gözlerinin iki defa kör oluşu; kör karanlıkta, kör bir kandil ışığı bile yokken, yarı kör bir hâlde mezar kazısı yazarı rahatsız etmez.

Ömer Âli asırlardır o bölgede hükmü geçen bir âilenin ferdi oluşunun ötesinde, Fırka-ı İslâhiyye'nin faaliyetleri esnasında bölgede görevli bulunması sebebiyle de iskân meselesine yakından vâkıftır. Cemâl Bey adlı romanında şehirli kültürü, aydın kimliği ve batılı anlatım tekniği kolayca farkedilirken, ondan sadece üç yıl sonra kaleme aldığı Türkmen Kızı'nda bu özelliklerin hiçbiri yoktur. Üç yılda yazarın gerilediğinden sözü edilemeyeceğine göre, Türkmen Kızı'nda muhtevaya uygun bir anlatım seçildiği ihtimâli akla geliyor. İskân meselesinde üstüne düşeni yapmak isteyen Ömer Âli, mekân ve kahraman tercihinine uygun bir muhteva ve mesaj seçer. Göçerlik yerine iskânı yeğleyerek devlet taraftarı iyi vatandaş ve yazar sorumluluğunu yerine getirir. Türkmen Kızı'nın kahramanları, o

düze inmek için can verip can alan “kötü” Türkmenlere hiç benzemezler. İşte Vayvaylı Obası beyi Mazlûm Bey’in iyi bir reis olarak Mahsud’a -dolayısıyla obasına ve bu vesileyle okuruna- söyledikleri:

“Kardeşim! Ben zaten bu haşerat içinde yaşamaktan usandım bıktım! Bizim için hükümet-i sâye-i satvet ü himayetine sığınmaktan büyük nimet olmaz! Böyle neticesiz bir hâlde konup göçmekten, böyle birtakım âdâb ü irfandan mücerred erâzil içinde yaşamaktan, hususuyle bu uzun herif gibi gaddarın, hunharın ağzı kokusunu çekmekten ise, bir lokma mâna kanaatle insanlar içinde insan gibi yaşamak daha âlâdır (...) vâkiâ vücudumuz bu mevkide yaylamakla ülfet eylemiş ise de bir zaman da başka yerlerde medenilerle beraber yaylarız!” (s. 60-61).

Romanın yazıldığı tarihte iskân meselesinin henüz hallolmadığı düşünülürse, bu cümlelerin taşıdığı mesajın önemi daha iyi anlaşılır. Romanı, Türkmenler okuyamasa dahi, mesajın yönü onlara ve onları problem sayanlaradır.

Son olarak şunu söylemeliyim ki, şuurlu veya şuursuz doğmuş bütün basitliğine rağmen, Türkmen Kızı tarih, edebiyat, folklor, hattâ siyaset adına -şimdilik kaydıyle- pekçok ilkler taşıyan bir roman ve Ömer Âli daha fazla ihmâli haketmeyen bir yazardır.